

Multikulturalita a jej sociálny rozmer

Alena Kačmárová, Filozofická fakulta PU, alenakac@unipo.sk

Kľúčové slová: kultúra, jazyk, multikulturalita, socializácia, subkultúra, etnocentrizmus

Key words: culture, language, multiculturalism, socialization, subculture, ethnocentrism

Pojem kultúra v sebe skrýva niekoľko interpretácií. Trendom posledných desaťročí je zdefinovať tento pojem ako aj uviesť jeho charakteristiky, čo nie je také jednoduché, pretože ide o interdisciplinárnu záležitosť. Aj z tohto dôvodu existuje viacero vysvetlení daného konceptu. Kominarec, Kominarecová (2009) uvádzajú, že v súčasných teóriách kultúry sa môžeme stretnúť s axiologickým chápaním kultúry (teda veda, umenie, zdravie, morálka, práca, technika a pod.), s globálnym antropologickým chápaním kultúry (nie je tu zahrnutý len hodnotový systém, ale aj všetky biologické prostriedky i mechanizmy, ktorými sa človek adaptuje vonkajšiemu prostrediu) a s redukcionalistickým chápaním kultúry (redukujúci kultúru na systém znakov, symbolov, významových spojení). V rámci antropologického chápania kultúry predstavujú spomínaní autori (2009) šesť definícií kultúry od Kroebera a Kluckhohna: opisnú, historickú, normatívnu, psychologickú, štrukturálnu a genetickú. Dodávajú, že kultúra má aj svoj sociálny rozmer ovplyvňovaný spoločenským prostredím s činiteľmi ako historické tradície, existujúci stav vzdelania, umenie, spoločenská štruktúra s jej inštitúciami a za absolútnu podmienku sociálnej interakcie v rámci istého kultúrneho priestoru považujú existenciu vzájomných interpersonálnych vzťahov (2009).

Názornejšie vysvetlenia kultúry ponúkajú metafory, keďže najmä laikom umožňujú zjednodušený pohľad na túto komplexnú problematiku (online dokument). Asi najpopulárnejšia interpretácia zložitého konceptu kultúry je tá v podobe ľadovca. Kultúrny ľadovec s jeho odkrytou osminou nad hladinou (t.j. vedomým správaním) a skrytými siedmimi osminami pod vodnou hladinou (t.j. podvedomým správaním, názormi, postojmi) implikuje nebezpečenstvo pre neskúseného námorníka – používateľa jazyka a z toho vyplývajúcu nevyhnutnosť oboznamovať sa aj s aspektmi kultúry, ktoré nie sú na prvý pohľad viditeľné, pretože kultúra zahŕňa oveľa viac než len artefakty či produkty ľudskej činnosti. Iná interpretácia ilustruje kultúru ako bábiku v kroji – čiže identifikuje kultúru s jej národnou identitou; táto metafora do istej miery predstavuje stereotyp, pretože istý národ sa tu stotožňuje s tradíciami, pričom nabáda k predstave, že kultúra je konštantná, nemenná. Typicky sa kultúra spája s pojmom kultúrny šok, naznačujúcim problémy (avšak nie nevyhnutne zdravotné) pri adaptácii v novom prostredí; funkciu vakcíny tu môže splniť interkultúrny tréning. Zaujímavou metaforou je videnie kultúry ako dvoch magnetických pólov – táto metafora naznačuje, že kultúra je dynamická, plná záhadne systematických akcií a reakcií. Existuje aj mnoho ďalších metafor interpretujúcich podstatu kultúry.

Kultúra môže predstavovať hodnoty, spôsoby správania i myslenia viažuce sa na historické, geografické, spoločenské či kultúrne zázemie národa ako celku alebo národa v zmysle súhrnu etnických skupín žijúcich na spoločnom území, no môže reprezentovať aj hodnoty či postoje sociálnych skupín, niekedy označovaných minikultúry, subkultúry. Stavebným prvkom kultúry je socializácia. Počas svojho života sa človek stáva členom niekoľkých subkultúr, aj súbežne, pričom nemusí prekročiť hranice svojho štátu alebo prísť do kontaktu s cudzincom. Postupnou socializáciou sa učí, čo sa od neho, člena istej sociálnej skupiny, vyžaduje a očakáva. Okruh sociálnych skupín, ktorých je členom, sa postupne rozširuje – najprv je to úzky rodinný kruh, neskôr vzdialenejšia rodina, škola, priatelia, záujmové krúžky, pracovisko, úrady, lekári a pod. Každá sociálna skupina, ktorej členom sa

stáva, má svoje špecifiká verbálneho aj neverbálneho správania. Ak tieto sociálne skupiny považujeme za minikultúry alebo subkultúry, potom väčšina ľudí v dnešnom svete je multikultúrna, teda potrebuje si osvojiť spomínané špecifiká verbálneho aj neverbálneho správania charakterizujúce jednotlivé subkultúry. Či už kultúru vnímame v súvislosti s geografickým členením alebo ako sociálnu skupinu, hladký priebeh komunikácie závisí od miery uvedomenia si, že kultúra nie je univerzálna a tiež nie je vrozená.

Väčšinu ľudí v dnešnej spoločnosti je možné považovať za multikultúrnych, pretože prišli do kontaktu s mnohými jedincami či skupinami vplyvajúcimi na ich správanie a spôsob myslenia. Z rôznorodosti subkultúr vyplýva aj rôznorodosť správania, postojov a hodnôt. To, čo sa vyžaduje v podmienkach istej subkultúry (resp. kultúry), sa podľa pravidiel správania sa inej (sub)kultúry môže považovať za nevhodné, neslušné alebo neprijateľné. Prostredníctvom socializácie si osvojujeme vlastnú kultúru. Učíme sa, čo sa od nás vyžaduje, aby sme boli úspešnými členmi istej (sub)kultúry. Pri kontakte s členom inej (sub)kultúry zisťujeme, že to, čo sme sa naučili, nám nemusí zabezpečiť hladký priebeh komunikácie so želaným výsledkom, a že pravidlá, ktoré sme si osvojili a považujeme ich za správne, neplatia univerzálne, za každých okolností, v každom kontexte. Tak, ako neexistuje univerzálne správanie, tak neexistuje ani univerzálne použiteľný jazyk. Pre úspešnú komunikáciu je potrebné prispôbiť rečový prejav, slovnú zásobu či gestá a mimiku. Hall (1977, 1989) upozorňuje na to, že neexistuje základná forma jazyka univerzálne aplikovateľná na všetky komunikačné situácie, ale že tu ide o tzv. situačné dialekty s vlastným inventárom jazykových prostriedkov. V snahe byť tolerantní, prispôbiť sa iným pravidlám sa často neubránime etnocentrizmu, ktorý je možné považovať za akýsi prechodný stupeň medzi osvojeným a novým vnímaním sveta, a teda za sprievodný jav socializácie. Na ceste k multikultúrnosti prechádzame niekoľkými etapami: najprv sme vystavení istému spôsobu správania, s počiatočným kontaktom s inými (sub)kultúrami prichádzajú pocity etnocentrizmu, no s narastajúcim počtom (sub)kultúr okolo nás sa snažíme prispôbiť naše správanie, a tým získať status spolupatričnosti k novej (sub)kultúre.

Od narodenia sme vystavení spôsobu správania subkultúry, ktorej sme členom. Pozorujeme, ako sa rodičia, priatelia, susedia, známi i neznámi správajú v konkrétnych komunikačných situáciách, do akej miery sú ovplyvnení tradíciami, zvykmi a v súvislosti s tým, aké návyky si vytvárajú. Rodičia nám vstúpajú zásady a na ich základe hodnotíme svet okolo seba; neskôr ich prehlbujeme a konfrontujeme so skúsenosťami iných. V súlade s naším presvedčením formujeme názory a postoje našich detí. Takýmto spôsobom v sebe nesieme dedičstvo a posúvame ho ďalej. Zážitky z detstva v nás rozvinuli a vychovali isté hodnoty či spôsoby správania. Príkladom je individualizmus i tendencia spoliehať sa sám na seba – hodnoty vysoko cenené v USA. Veľa ľudí, ktorí vyrástli v USA, si pamätá z tínedžerských rokov brigády ako roznášanie novín, opatrovanie detí, pomocné práce v zariadeniach rýchleho občerstvenia, a tiež neustále pripomínanie prísloví ako *Pomôž si človeče, aj Boh ti pomôže* či *Ranné vtáča ďalej dokráča* podporujúce rozvoj jedinečnosti osobnosti (Renner, nepublikovaný materiál). Slovenskú kultúru skôr charakterizuje submisívnosť a nepribojnosť, prispôbovanie sa davu a nevybočovanie z radu. Pri kontakte predstaviteľov s takto odlišným prístupom môže dôjsť k vzájomnému nepochopeniu a frustrácii. Jednoduchým príkladom je ponúknutie občerstvenia, kávy a pod. – človek pochádzajúci z našej (slovenskej) kultúry považuje za slušnosť najprv ponuku odmietnuť; okamžité akceptovanie ponuky je pre neho prejav prílišnej priamosti. Avšak hostiteľ pochádzajúci z americkej kultúry nepochopí odmietnutie ako prejav slušnosti, chápe to tak, že hosť nie je hladný/smädný, preto opakovane už nenúka.

Sprievodným javom socializácie je etnocentrizmus. Istý pohľad na svet je v nás tak zakorenený, že chtiac-nechtiac pri kontakte s kultúrou vystavanou na iných základoch a postojoch sa správame etnocentricky. Slovo etnocentrizmus v nás často vyvoláva negatívnu

konotáciu a presviedčame seba aj iných, že etnocentrickí nie sme. Avšak etnocentrizmus ako súčasť socializácie, a teda kultúry, je úplne prirodzený aj logický. V podstate ide o lojalnosť ku komunite, ktorá nás ovplyvnila, a to sa deje na základe pamäte. Cez prizmu zážitkov formujúcich naše postoje posudzujeme iných, všetko okolo nás, pričom kritériom je pre nás náš vlastný pohľad na vec. Akákoľvek odchýlka je meradlom miery etnocentrizmu – od absolutizovania vlastných a odmietania cudzích/nových hodnôt, postojov cez kompromisné spoluexistovanie vlastných a cudzích/nových hodnôt až po absolútne prispôbenie sa hodnotám druhých a ich prijatie za vlastné. Etnocentrizmus sa vníma ako tendencia interpretovať, hodnotiť správanie iných používajúc vlastné štandardy (Gudykunst, 2003). Naše správanie považujeme za prirodzené, správne a ktokoľvek sa správa inak, pokladáme ho za outsidersa nezodpovedajúceho našej predstave, našim očakávaniam. Ako príklad môže poslúžiť osobná skúsenosť z vysokoškolských čias, kedy náš americký lektor odmietal na hodinách pracovať s učebnicou prezentujúcou britskú varietu s odôvodnením, že on takej angličtine nerozumie. Situácia sa môže otočiť – aj my môžeme byť vnímaní ako outsidersi, ak naše správanie nie je v súlade s očakávaniami iných. Opäť vlastná skúsenosť: pri prvých návštevách USA bolo cítiť prekvapenie zo strany hostiteľky, keď som odmietla (hoci slušne) večeru, ktorá sa mala podávať medzi siedmou až ôsmou hodinou, niekedy aj neskôr. Napriek mojej snahe vysvetliť, že môj rokmi zaužívaný spôsob stravovania sa podstatne líši od ich, bolo cítiť, že navonok to prijala, no vo vnútri sa cítila dotknutá, aj napriek tomu, že je rodená Slovenka. Po pätnástich rokoch v USA sa nielenže prispôbila miestnemu spôsobu stravovania, ale odchýlku od tejto normy, kedysi dôverne známou, nedokázala akceptovať. Až po dlhých rokoch mojich pravidelných návštev dosiahla istú mieru tolerancie.

Pre úspešnú komunikáciu je potrebné prispôbiť rečový prejav, slovnú zásobu, gestá i mimiku. Iné verbálne (aj neverbálne správanie) sa očakáva v banke pri vybavovaní úveru, u lekára pri riešení zdravotného problému, v komunikácii s opravárom práčky, s predavačkou v obchode, s učiteľom na rodičovskom združení alebo s neznámym človekom vo výťahu. Hoci niektoré komunikačné situácie majú isté črty spoločné, každá z nich má svoju funkciu, a tým aj register, diskurz, štýl. Bez ohľadu na to, či istá komunikačná situácia plní konatívnu funkciu jazyka, emotívnu alebo fatickú, každá kultúra má často špecifické jazykové prostriedky alebo komunikačný štýl typický pre danú situáciu. Ak je toto nutnosť v prostredí rodného jazyka (rodnej kultúry), je len samozrejmé, že na úrovni dvoch jazykov, dvoch kultúr – domácej a cudzej, to platí dvojnásobne. „Jazyk sa vždy používa v istom kultúrnom prostredí a tento kontext sa mení v závislosti od jazykovej komunity“ (Körtvélyessy, 2010, 56). Príkladom môže byť formálnosť – slovenská kultúra je oproti americkej oveľa formálnejšia. Stačí, aby náš komunikačný partner splnil jediné kritérium – to, že je pre nás cudzí, teda nie sme s ním v rodinnom alebo priateľskom vzťahu – a vieme, že je potrebné vykať či použiť oslovenie pán/pani s priezviskom alebo krstným menom. Vek a status prichádzajú na rad až dodatočne. V angličtine sa kombinácia pán/pani a krstného mena nepoužíva, pretože, ak niekto navrhne oslovenie krstným menom, vzťah sa mení na menej formálny, dané spojenie tak nedáva zmysel. Výnimkou je tu snáď skombinovanie oslovenia Miss s krstným menom, používané v škôlkach, popr. školách pre oslovenie učiteľky, pričom významovo slovo Miss nekorešponduje so slovenským výrazom slečna, ale nadobúda spomínaný význam „učiteľka“. Na ilustráciu opäť použijem vlastnú skúsenosť. Pri jednej z ciest na Slovensko sa spomínaná akulturizovaná Američanka, pôvodom Slovenka, po jednej návšteve kaderničky opýtala, prečo si s danou kaderničkou vykáme, keď vekom sme si blízke. Jediný argument, ktorý v jej chápaní zohrával rolu a vyžadoval by formálnosť bez ohľadu na blízkosť vo veku, bol status – ako napr. vzťah učiteľ – žiak, lekár – pacient. Aj z týchto situácií je zrejmé, že jazyk a kultúra sa nedajú oddeliť: kultúra je systém symbolov, pričom jazyk je jeden z týchto symbolov; navyše použitie jazyka sa vždy viaže na kultúrny kontext (Bilá, 2010).

Človek sa rodí do spleti zaužívaných procesov, generáciami vytváraných a modifikovaných vzorcov správania. Postupnou socializáciou sa oboznamuje s módom operandi prípustným, resp. neprípustným pre sociálnu skupinu, ktorej je členom. Či už ide o verbálne alebo neverbálne správanie, konvencie istej (sub)kultúry sa stávajú indikátorom spolupatričnosti k danej skupine, no ich nedodržanie znakom outsidera. Počas svojho života sme členmi viacerých sociálnych skupín, (sub)kultúr, z čoho vyplýva multikultúrna podstata našej existencie. Inakosť sa môže prejavovať ako medzi subkultúrami tak aj v interkultúrnom kontexte. Ak dokážeme byť tolerantní a spolupracovať s niekým z inej subkultúry, je predpoklad, že budeme tolerantní a otvorení aj stretnutiam či spolupráci v interkultúrnom prostredí. Dôvody, ktoré nútia človeka učiť sa cudzí jazyk, sú rôzne, no principiálne je to kvôli dorozumeniu sa v zahraničí alebo pri stretnutí sa s cudzincom vo svojej vlasti, teda kvôli komunikácii s ľuďmi z rôznych kultúr. Učíme sa slovíčka, gramatiku a po pár mesiacoch (alebo rokoch) máme pocit, že sa vo svete nestratíme. No pri samotnom kontakte s cudzincami často nie sme spokojní s priebehom konverzácie, máme pocit zlyhania aj zbytočne vynaloženej námahy. Dôvodom je to, že pri interkultúrnej komunikácii nejde len o prenos faktických informácií. Keď chýba povedomie pre kultúru, z ktorej náš komunikačný partner pochádza, dostaví sa aj pocit neúspešnosti. Pod interkultúrnou kompetenciou alebo kultúrnym povedomím máme na mysli pravidlá alebo rituály pri pozdravovaní, oslovovaní, spoločenskom správaní, odmietnutí, vyslovení kritiky a pod. Tieto „mäkké zručnosti“ často spôsobujú problémy, pretože si neuvedomujeme rozdiely v spoločenskom správaní jednotlivých kultúr; máme pocit, že to, čo platí pre prostredie, v ktorom sme vyrastali, platí všade. Nezáiskame ich preštudovaním učebnice cudzieho jazyka; v texte učebníc „pravidlá správania“ nie sú na prvý pohľad viditeľné, nachádzajú sa medzi riadkami hovoreného alebo písaného prejavu; je na nás, či si ich všimneme a osvojíme. „Kultúra je sociálny fenomén, ktorý nám dáva pocit, kto sme a ako sa máme správať“ (Kominarec, Kominarecová, 2009, 13).

Literatúra

- BILÁ, Magdaléna. Cultural Competence as a Component of Linguistic Competence, Kačmárová, A. (ed): *English Matters*, Prešov: Prešovská univerzita, dostupné na <<http://www.pulib.sk/elpub2/FHPV/Kacmarova1/index.html>>, str. 5 – 9, 2010
- GUDYKUNST, William B. (ed) *Cross-cultural and Intercultural Communication*, Sage Publications, 2003
- HALL, Edward T. *Beyond Culture*, New York: Anchor Books, A Division of Random House, inc., 1977, 1989
- JESENSKÁ, Petra. *Essentials of Sociolinguistics*, Ostrava 2010
- KOMINAREC, Igor - KOMINARECOVÁ, Edita. *Multikulturalita a komunikácia*, Prešov: Prešovská univerzita, 2009
- KÖRTVÉLYESSY, Lívia. *Vplyv sociolingvistických faktorov na produktivitu v slovotvorbe*, Prešov: SLOVACONTACT, 2010
- RENNER, Christopher E. *Student Reading Packet – Multicultural Awareness and Cross-Cultural Communication Materials*, Presov University English Specialist Program, nepublikovaný materiál
- online document: <www.culture-at-work.com/concept2.html> navštívené 13.12.2010

Abstract

The article deals with the issues of multiculturalism, the social aspect of culture and the relationship between culture and language. It draws on the assumption that the building block of culture is socialization. The article discusses the idea that the path to multiculturalism implies a few stepping stones: at the very beginning one is exposed to a particular way of acting; initial contact with other (sub)cultures is accompanied by feelings of ethnocentrism; with the increasing number of (sub)cultures in one's life s/he tries to conform and in so doing acquire the status of an in-group member. The arguments are illustrated by anecdotes contrasting American and Slovak cultures.